

Mis on ühist sõnadel veterinaararst ja vasikas?

Enn Ernits 80

Foto: Maarek Sillamäe

5. mail tähistab 80. sünnipäeva teenekas keele- ja loomaarstiteadlane, Valgetähe V klassi teenetemärgi kavaler Enn Ernits. Keele ja Kirjanduse palvel vastas ta küsimustele oma teadlasete ning mitmekülgsete huvide kujunemise ja põimumise kohta.

Olete hariduselt veterinaar, kuid olete olulisel määral panustanud ka muinasteade ning eesti sõna- ja nimeloo uurimisse. Kuidas olete keele- ja kultuurihuvi ning veterinaariaalaseid teadmisi oma teadustöös põiminud?

Õppisin Tartus loomaarstiks ja Moskvas veterinaarainete õpetajaks. Töötasin paar aastat sovhoosis peaveterinaararstina ning loomakasvatustehnikumis ja -koolis õpetajana, kuid ülejäänud töömeheelu möödus Eesti Maaülikoolis (varasem Eesti Põllumajanduse Akadeemia (EPA), seejärel Eesti Põllumajandusülikool). Enamik tööaastatest assistendist professorini ja tagasi dotsendini kulus üliõpilastele koduloomade anatoomia õpetamisele. Dotsent Evald Nõmme initsiatiivil hakkasin uurima Tartu veterinaariakõrgkooli ajalugu selle rajamisest peale (1848). Kaitsesin selles vallas nõukogude ajal veterinaariakandidaadi ja hiljem loomaarstiteaduse doktori kraadi. Minu tegevust läbib punase niidina huvi ajalooliste protsesside vastu, olgu siis veterinaarmeditsiin, kodulugu, muistsed lood või sõnad. Eriti on paelunud muinasaeg.

Huvi keelte vastu tärkas üsna varakult. Juba 10–11-aastaselt kirjutasin loetud jutu- ja reisiraamatutest välja paapua, ladina jt keelte sõnu ning võõrkeelsete nimede hääldusvorme. Peatselt alustasin iseseisvalt prantsuse keele õppimist. Koolis õppisin vene ja pärastpoole ka saksa keelt. Lapsikult üritasin leiutada mingit oma keelt ja salakirja. Võlus võõraste keelte kõla. Keskkoolis võtsin käsile soome ja vadja keele. Üliõpilaspäevil hakkasin huvi tundma soome-ugri keeleteaduse ning isuri, pärsia ja juudi, samuti seto ja võru keele vastu (toona ei peetud neid keelteks). 1960.–1970. aastail õppisin iseseisvalt mitmeid slaavi keeli. 1980. aastatel süvenesime abikaasa Tiiuga karjala ja vepsa keelde. Pool sajandit tagasi (1975) võeti mind akadeemikute Paul Ariste ja Arnold Kase soovitusel Emakeele Seltsi liikmeks. Kahtlemata tiivustas see minu keeleharrastusi.

Liati on Ariste isik ja tegevus avaldanud mulle suurt mõju.

Mõnikord küsitakse, miks ma ei astunud omal ajal Tartu ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda. Põhjuseks oli pöörane vastu-meel kirjanduse ja ajaloo marksistliku käsitle vastu, samuti protesteerisin koolikorra vastu. Seetõttu olid küpsustunnistuse hindad nigelavõitu. Alles EPA-s hakkasin enam-vähem korralikult õppima, neelates vaikides alla, et palju auru tuli kulutada nn punastele ainetele.

Kuidas veterinaaria ja keeled mu tegevuses põimuvad? Tegelikult oli neid raske veenvalt ühendada. Mõnigi lausus etteheitvalt, et mis sa nende keeltega jahmerdad, keskendu parem veterinaarmeditsiinile. Ent üht-teist õnnestus ka võrgustada. Läänemeresoome keelte oskusest oli kasu rahvapäraste loomaravimise viiside, samuti rahvaastronoomia ainese kogumisel vadjalastelt, isuritelt, Tihvini karjalastelt ja vepslastelt. Rõhutasin siinpuhul, et rahvaveterinaaria on veterinaarmeditsiini ajaloo osa. Veterinaariaalased teadmised lisasid kindlustunnet nakkushaiguste eestikeelse terminoloogia ajaloo uurimisel (alates XVIII sajandist). Osalesin aastaid Eesti Maaülikooli loomakasvatuse ja veterinaarmeditsiini eestikeelse terminoloogia komisjoni töös, mille käigus tuli dissertantidele jagada näpunäiteid ingliskeelse väitekirja eestikeelse kokkuvõtte koostamiseks. Minu jaoks kõige huvitavamat tahku, etümologiseerimise ja veterinaarmeditsiini põimimist, sai siiski viljeldud vähe. Siinkohal tahaksin mainida vaid aimeartiklit, milles indoeuroopa tasandil püüdsin vastata küsimusele, mis on ühist sõnadel *veterinaararst* ja *vasikas*.¹

Minu õppimise ajal oli tudengitel ladina keel õppekavas eraldi ainena (praegu enam

mitte). Meditsiin hõlmab ohtrasti termineid, mille läte on ladina keeles. Näiteks koduimetajate anatoomia rahvusvaheline nomenklatuur sisaldab üle 6000 termini, lisaks veel sõnavara linnuanatoomia iseärasuste kohta. Keelevärk jäi mulle üsna kergesti meelde. See võis olla üks põhjus, miks ma jäin veterinaarmeditsiinile lõpuni truuks. Olen koos kolleegidega koostanud anatoomia kõrgkooliõpikuid, milles on tulnud kasutada väga palju termineid ja neile eestikeelsed vasted leida. Suureks abiks oli Albert Valdese ja Johannes Voldemar Veski koostatud ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamat (1982–1983), millest lähtusin ka loomaanatoomia terminite puhul – suur osa neist on ju sarnased või isegi identsed. Õppejõuna koostas in mahuka ladina-eesti-vene-inglise-prantsuse-soome anatoomiaterminite sõnaraamatu koos ladina ja kreeka keele algetega,² samuti brošüüri ladina meditsiini- ja bioloogiaterminite hääldamisest.³

Keelehuvilisena usaldati mulle konventsionismaterjalide (eesti- ja venekeelse), ajakirja Eesti Loomaarstlik Ringvaade ja teiste veterinaarüliitiste toimetamine või korrektuur. Olen seda teinud ühtekokku üle 8300 trükilehekülje. Puhuti palusid kolleegid abi kas terminite moodustamisel või mõne võõrkeelse artikli tõlkimisel, teinekord tegin seda isegi keelest, millega polnud varem tegelnud. Eks taolisel juhul aitasid sõnaraamatud ja keelte omavaheline sugulus. Mind on paelunud ka ilu- ja aimekirjanduse tõlkimine mitmest keelest, kuid siiski üsna vähesel määral. Näiteks olen vahendanud jidišist kirjutise vene kirjandusklassiku Aleksandr Puškini

² E. Ernits, *Lingua Latina in anatomia*.

Ladinakeelsed anatoomiaterminid: hääldus, struktuur ja sõnavara. Tartu: Eesti Maaülikool, 2015.

³ E. Ernits, *Ladina meditsiini- ja bioloogiaterminite hääldamine*. Tartu: Eesti Põllumajandusülikooli kirjastus, 1999.

¹ E. Ernits, Mis on ühist sõnade *veterinaararst* ja *vasikas* vahel? – Eesti Loomaarstlik Ringvaade 1995, nr 2, lk 78, 81.

mõistatuslikust talismansõrmusest,⁴ saksa keelest loodusteadlase Karl Ernst von Baeri kirjutise muistsetest kivilabürintidest⁵ ning vanaidaslaavi (vanavene) keelest loo Draculast⁶ ja Aleksandr Nevski pühakuloo.⁷ Tõlketöös olen põiminud teadmisi keelte, kirjanduse, ajaloo, usundite ja muinasaja kohta.

Mulle on omanud olnud teadmiste sfääri pidev laiendamine. Vastupidiselt ladina sententsile on tegevuses ilmnenu pigem *ne multum, sed multa* 'mitte põhjalikult, aga palju'. Ilmselt on see tingitud iseloomust. Muidugi kõike ei saa võtta pinnapealselt: on asju, mida pead hästi tundma, teisalt aitab teadmiste avarus luua mõistetavat tausta ja paremat üldistusvõimet. Kuidas on toimunud teadmissfääri avarumine? Rahvaveterinaarial on kaks tahku, mille hulka kuuluvad ratsionaalsed ravivõtted (nt haavade ravi) ja maagilised toimingud (loitsud jm). Nii tekkis huvi rahvausundi vastu. Keskkoolipäevil kogusin kunsti-postkaarte ja üliõpilasena süüvisin kunsti-ajalukku. Arvsõnade *üks* ja *kaks* päritolu artikkel⁸ ärgitas täppisteadlast Heino Eel-salu mind kaasama muistse ajaarvamise ja täheteaduse ehk paleoastronoomia (ka arheoastronoomia) valdkonda. Peat-selt selgus, et Karjalas asuvate Äänisjärve

kaljuraiendite ehk petroglüüfide hulgas leidub rohkesti kuu- ja päikesemärke. Huvi kunsti, usundi ja paleoastronoomia vastu sõlmus huviga muinasaja kunsti ehk muinastade vastu. Koos Eesti Muinastadeseltsi esimehe Väino Poikalainega koostasime Äänisjärve petroglüüfidest kolmeköitelise kataloogi.⁹ Pooleteise tuhande raiendi hulgas on ohtrasti inimese-, imetaja- ja linnukujutisi. Nende täpsel kirjeldamisel sai lähtuda anatoomias ja zooloogias kasutatavast nomenklatuurist. Nõnda tulid veterinaariaalased teadmised taas kasuks. Keeleteadust rakendasin Äänisjärve raiendiala kohanimede uurimisel. Usundihuvist lähtuvalt on valminud kirjutised petroglüüfide sisu tõlgendamisest, vadja koduhaldjast ja saamide tootempeurast Meandašist.

Teie uurimistöös on olulisel kohal isiku- ja kohanimed. Mida nimed meile räägivad? Milliseid seoseid olete märganud nimede, kultuuri ja (rahvusliku) identiteedi vahel?

Olen uurinud Eesti ja Ingerimaa (eriti vadja) kohanimesid ning eesti ja juudi perekonnanimesid, samuti isurite nimede eestistamist Eesti-Ingeris. Toponüümia kätkeb erinevaid ajalisi kihte, aja jooksul tavakeelest hääbunud sõnavara ja mitmesuguseid laene. Kahtlemata annavad kohanimed lisa asustusajaloo uurimisele, meenutagem näiteks Saulo Kepsu sellealast tegevust Soomes. Mind ennast on huvitanud põhiliselt kohanimede keeleajaloolised tahud: milline lähtesõna võiks olla ühe või teise nime taga, mida see võis tähendada, milliseid tuletusliiteid kasutati, kas tegu on oma- või laensõnaga jms. Hiljuti uurisin Setomaalt Lõuna-Pihkvamaale välja rännanud ja praeguseks ammugi hääbunud Kraasna maarahva toponüümiat.

⁹ V. Poikalainen, E. Ernits, *Rock Carvings of Lake Onega 1–3*. Tartu: Estonian Society of Prehistoric Art, 1998–2021.

⁴ I. Kovelman, Puškini talisman. Tlk E. Ernits. – Põllumajanduse Akadeemia 17. II 1977, lk 3.

⁵ K. E. von Baer, Labüridinkujulised kivilaotised Põhja-Venemaal. Tlk Enn Ernits. Tartu: Halo Kirjastus, 2006.

⁶ F. Kuritsõn, Lugu vojevood Draculast. Tlk Enn Ernits. – Akadeemia 2008, nr 5, lk 1093–1103.

⁷ E. Ernits, Aleksander Nevski pühakulugu. – Mäetagused 2019, nr 73, lk 15–46.

⁸ E. Ernits, Arvsõnade päritolust. – E. Ernits, Sõna haaval. Emakeelest tehiskeelteni. (Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 75.) Toim K. Pajusalu. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 2017, lk 37–65.

Selgus, et neilt on registreeritud väheste omakeelsete nimede kõrval – need ei reetnud paralleelsust Setomaa omadega – peamiselt vene keelest laenatud kohanimesid, millest osal ilmnas vene keele Pihkva murderühma tüüpilisi jooni. Ja mis veelgi põnevam, tuli välja oletuslikke nimejälgi muiste Peipsi-tagust piirkonda asustanud hõimust, keda tinglikult on nimetatud tšuudideks.

Rõhuv enamik eestlaste perekonnanimesid on meil suhteliselt hilised, pandud 1820.–1830. aastatel. Nende lätteid võib leida XVI–XVIII sajandi hinge-revisjonidest; ohtrasti saadi saksa ja saksa-päraseid nimesid, neid moodustati tavaesemete nimetustest, liidete abil isiku- ja talunimedest, loodi kunstlikult jne. Perekonnanimede uurimisel on oluline nimepaneku koht. Mõnda nime on Eestis pandud ainult ühes kohas, teist aga laialdaselt. Näiteks Ariste olevat perekonnanime järgi sageli ära arvanud, kust üliõpilane pärit on. Perekonnanimed aitavad täpsustada suguvõsa ajalugu. Omaette rühma moodustavad meil ammudest aegadest elanud eri rahvaste (juutide, lätlaste, rootslaste, venelaste jt) perekonnanimed.

Etümoloogiaalases teadustöös on Teil ilmselt tulnud rinda pista ka rahvaetümoloogiaga. Kui lihtne või keeruline on eristada meeleväldseid etümoloogilisi seoseid teaduslikest?

Rahvaetümoloogiaga olen vähesel määral kokku puutunud kohanimede puhul. Pahatihti esineb sedavärki seletusi turismibrošüürides ja neid levitavad ka giidid. Eristamise lihtsus ja keerukus sõltub toponüümist: kas nime kohta on ürikuainest, kuidas see klapi keeleajalooga, kuidas seondub paigalooga jne. Teisalt on kohanimed aja jooksul tunduvalt lihtsustunud, mistõttu kahesilbilistele nimedele on teoreetiliselt võimalik leida mitu apellatiivset vastet. Näiteks Tartu

lähedal asub Märja alevik. Kui poleks leidunud varasemaid andmeid, siis oleksin toponüümi seostanud ehk sõnaga *märg*. Usutavasti oleks nii teinud peaaegu igaüks. Ent revisjonikirjadest selgus, et *Märja* on lühenenud inimese lisanimest ja seondub hoopis kalanimetusega *merihärg*. Võiks oletada, et nimetatud isik oli mõisassee toodud kuskilt merelisest piirkonnast, näiteks Saaremaalt.

Olete tegelenud ka väiksemate soomeugri keeltega, näiteks vadjaga ja vepsa keelega. Kas ja kuidas on sugulaskeelte ja keelekontaktide uurimine avardanud Teie maailmapilti ning tulnud kasuks eesti keele uurimisel?

Võrdlev-ajaloolise keeleteadusega tegeldes on iga sugulas- ja kontaktkeele tundmisest määratu kasu. Kahtlemata avardab uue keele tundmaõppimine maailmapilti. Esialgu üksi, pärastpoole koos abikaasaga oleme teinud ekspeditsioone Venemaale ja kogunud ainekogumist vadjalastelt, isuritelt, vepslastelt ja Tihvini karjalastelt. Hiljem käisime tutvumas hääbunud hõimu, kreevinite asualaga Lõuna-Lätis. Teadmisi lisandus nii keele, ajaloo, rahvaluule kui ka kultuuri vallast. Kohapealse materjali kogumisel, kirjasõna ja arhiivianese läbitöötamise tulemusel valmis monograafia vadjaga haritlastest Dmitri Tsvetkovist.¹⁰ Vadjaga vepsa keel on vahendanud kontakte huvitavate inimestega. Nii olen olnud pikemat aega vadjakeelses kirjavahetuses Aristega ja vepsa keeles koduloolase, kirjaniku, rahvaluulekoguja ja Šoutjärve vepsa muuseumi rajaja Rürik (Rjurik) Loniniga.

Etümoloogia keskmes on keele muutumine ja kujunemine, kuid ühtlasi on

¹⁰ E. Ernits, Vadjaga haritlane Dmitri Tsvetkov: 1890–1930. Toim K. Labi, E.-H. Västriku. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2009.

Teile huvi pakkunud ka tehis- ehk plaankeeled, nagu esperanto, mis on enamasti loodud võimalikult püsival kujul ja mille ajalugu on võrdlemisi lühike. Mis Teid nende juures paelub? Milline on Teie hinnangul plaankeeelte roll keeleteaduses ja ühiskonnaelus?

Kui vaadata tehiskeelte loomise ajalugu laiemalt, siis on see üsna pikk. Professor Aleksandr Dulitšenko venekeelses kataloogis „Rahvusvahelised abikeeled”¹¹ on nimetatud üks rahvusvahelise kirjakeele projekt teisest sajandist pKr. Paraku pole sellest midagi lähemat teada. On loodud ka mitu soome-ugri keeltele põhinevat plaankeelt. Eri süsteemi plaankeeli on praeguseks teada tuhande ringis, kuid suuremat või väiksemat elujõudu on evinud vaid murdosa. Plaankeeelte loomise järgse püsiva kujuga on nii ja naa. Volapüki looja ei lubanud keelekasutajatel oma projektis teha mingeid muudatusi, ent hiljem on keelt ometi korduvalt reformatud. Esperanto põhialuseid ei saa muuta, kuid sõnavara on aja jooksul tohutult arendatud. See on võimaldanud tõlkida piibli ja „Kalevala”. On arendatud paljude erialade terminoloogiat, isegi nn ropud sõnad on olemas. Raimund Haabvere koostatud esperanto-eesti sõnaraamatus (2004) on sõnu ja nende tähendusi ligi 800 lehekülge. Seepärast ei saa öelda, et esperanto oleks primitiivne.

Esperanto, mille kallale asusin tudengipäevil, on võlnud mind oma suhtelise lihtsuse ja loogilisusega. Väidetakse, et seda on neli-viis korda kergem õppida kui mõnd rahvuskeelt. Kahtlemata on öeldu nagu ühe mütsiga löödud, kuid min-

git aimu see annab. Näiteks poleks minu meelest mõttekas luua plaankeeles mitu käänd- ja pöördkonda arvukate eranditega, ja esperantos ongi kumbagi vaid üks. See muidugi ei tähenda, et esperanto õppimine oleks käkitegu. Selgeks saamist raskendavad eesti ja esperanto sõnade erinevad tähendusväljad, rektsioon, sünonüümid jm.

Kuna mul oli eelnevalt teadmisi prantsuse, ladina, vene ja teistest keeltest, siis oli põnev kohata esperantos arvukalt tuttavaid tüvesid. Liiti oli nõukaajal sel keelel oluline kommunikatiivne funktsioon. Omal ajal sai peetud huvitavat kirjavahetust mitme maa esperantistidega, mõnega aastakümneid. Siinkohal ei saa jätta mainimata, et esperanto vahendusel tutvusin kõrgematel esperanto kursustel oma tulevase abikaasa Tiiga.

Uurimistööd olen teinud Eesti esperantoliikumise ajaloo, kasutatud tehiskeelte ja reformatud esperanto vallas ning soome-ugri plaankeele nimega budinos nõrkade kohtade esiletoomisel. Näikse, et ajal, mil inglise keel on vallutanud peaaegu kogu maailma, ei ole oodata plaankeelete erilist ühiskondlikku kaalu, mida sajan-deid loodeti; need jäävad ikkagi väiksemate huvigruppide meelisalaks. Plaankeeli uuriv interlingvistika on keeleteaduse ja selle ajaloo osa. Eks ka arenenud loomulikud kirjakeeled sisalda suurel hulgal tehisklikku. Võtkem kas või eesti keeleuuendajad, kes peale intensiivse sõnaloomingu üritanud muuta ka morfoloogiat. Oletan, et interlingvistikal võiks olla oma roll keeleloomes ja -korralduses ning nende eri tahkude uurimisel.

¹¹ А. Дуличенко, Международные вспомогательные языки. Таллин: Валгус, 1990

Küsimusi esitas JOHANNA KIIK